

V sociologii sílí tendence směřující k nové syntéze. Na první pohled je situace podobná poměrům kolem poloviny našeho století, kdy se nad rostoucími kvanty empirických studií vynořil Parsonsův strukturní funkcionalismus s cílem integrovat poznání dosažené v různých oborech společenských věd. Také dnešní pokusy o sociologickou syntézu chtějí být alternativou „rozdrobené sociologie“, která jako by sama na sobě chtěla dokumentovat nevýhody anomického stadia dělby práce.

Situace se však oproti polovině našeho století přece jen v mnohém změnila. Funkcionalistický pokus o syntézu byl podniknut v období vlády paradigmatu pozitivismu. Parsonsův program výstavby zobecněného vědění o společnosti nebyl s tímto paradigmatem v žádném rozporu. Pokud by se byl tento program realizoval, měla by věda o společnosti stejnou strukturu a jednou možná i stejné výsledky jako věda o přírodě. Program se však neuskutečnil, vzal za své pod náporom škol kritické, antipozitivisticky zaměřené sociologie.

Po určitou dobu se zdálo, že kritika pozitivismu je zároveň nutně kritikou všech snah o dosažení obecně platného, indexikalitou nezatiženého, systémového a komplexního poznání. Obrat zájmu sociologie k subjektům všedního sociálního dění se zdál být zároveň přímou cestou k subjektivismu. V této situaci se musela jevit možnost vzniku nové obecně platné teoretické syntézy jako vysoce nepravděpodobná. Opět se rozrůstají kvanta empirických studií, „plochý empirismus“ pouze vyměnil kalkulačku za magnetofon.

O to překvapivěji působí nová iniciativa přicházející ze strany sociologické teorie. Anthony Giddens píše *Nová pravidla sociologické metody*, která mají mimo jiné ukázat, že odmítnutí pozitivismu není odmítnutím poznávací funkce sociologie. Randall Collins uvádí svou práci o sociologii konfliktu podtitulem *Směrem k vysvětlující vědě*. Nová alternativa rozdrobené sociologie vzniká v atmosféře nástupu a etablování interpretativních sociologií.¹⁾ Je pokusem vybudovat systém obecné sociologie právě pomocí prvků toho způsobu myšlení, který před čtvrt stoletím rozbil v Parsonsovi až dosud nejučenější sociologický systém.

Následující úvahy jsou věnovány některým problémům, s nimiž se musejí vyrovnávat snahy o systematické poznání sociálního života, jsou-li vedeny pod heslem kritiky systémového pojetí společnosti.

Teorie strukturace Anthony Giddense

Giddensova *Nová pravidla sociologické metody* představují oproti Durkheimovi novum především v tom, že problém společnosti jako determinanty jednání jednotlivců je nastolen

¹⁾ Termínem „interpretativní sociologie“ jsou v následující stati označovány ty sociologické směry, které vycházejí z předpokladu, že člověk je především bytostí schopnou tvořit abstraktní symboly a užívat jich v interakci s druhými. Úkolem věd o člověku je studovat průběh těchto interakcí a odtud vyvozovat závěry o povaze a fungování sociálního světa. Kromě všech fází symbolického interakcionalismu patří k těmto směrům především fenomenologická sociologie a etnometodologie.

a řešení zároveň s otázkou jednotlivců jako tvůrců společnosti. Giddens viní Durkheima i Parsonse z toho, že jejich funkcionalismus nedokáže správně ocenit aktivitu lidí při konstituování sociálního světa. Jeho výtka je oprávněná, nicméně, vznesena sto let po Marxovi, nezaručuje ještě sama o sobě Giddensovi příliš originality. Nový je teprve způsob, jakým Giddens svou tezi rozvádí a konkretizuje.

Celá jeho koncepce je postavena na analogii s de Saussurovým pojetím vztahu mezi jazykem a řečí.

Řeč, tedy časově a místně situovaná aktivita subjektu, slouží Giddensovi jako prototyp všech praktických aktivit provozovaných konkrétními sociálními aktéry a orientovaných vůči druhým, tedy jako prototyp sociální interakce obecně.

Jazyk, který není zamýšleným produktem subjektu ani není orientován vůči druhým, slouží jako prototyp abstraktních struktur, které činí jistá jednání možnými a jiná nikoliv. Pravidla jazykových her vymezují přípustné řečové strategie jednotlivých aktérů. Řečové akty jsou proveditelné, pouze respektují-li strukturu jazyka, přitom však platí, že obecné jazykové struktury existují pouze prostřednictvím konkrétních řečových aktů. Nejsou-li realizovány řečové akty, mění se obecná pravidla v mrtvý jazyk, nejsou-li naopak přítomna obecná pravidla, nelze vůbec smysluplně komunikovat.

Vzájemnou odkázanost jazyka na řeč a řeči na jazyk považuje Giddens za dílčí vyjádření principu, který nazývá „dualitou struktury“. Na tomto principu vysvětluje vzájemnost vztahu mezi konkrétními sociálními aktéry a abstraktní společností. „Společnost“ žije jen ve skutecích svých aktérů, aktéři mohou smysluplně jednat pouze tehdy, respektují-li pravidla společnosti.

Giddens chce překonat jednostranný důraz funkcionalismu na primárnost tlaku sociálních struktur při formování lidského chování. Není však nekritický ani vůči sociologii interpretativní. Neschvaluje její implicitní ztotožňování jednání s verbálním chováním,²⁾ její ignorování úlohy moci v sociálním světě ani ahistoričnost jejího přístupu.

Právě proto, aby překonal omezenosti interpretativních sociologií, rozšiřuje Giddens princip duality struktury i na mimojazykové skutečnosti. Tentýž princip rozvíjí postupně ve třech rovinách:

Rovina užívání významu. Zde v podstatě pouze reprodukuje některé myšlenky pozdního Wittgensteina a Winche (teorie jazykových her), Schutzovy fenomenologie (nereflektované užívání interpretativních schémat v běžném životě), Garfinkelovy etnometodologie (indexikalita komunikace) a kritické teorie Gadamera, Apela a Habermase (emancipační dosahy komunikace). Ukazuje, jak účastníci interakce používají předem připravených polotovarů v podobě interpretativních schémat k tomu, aby ve vzájemných rozhovorech aktivovali významové konstrukce a tím každodenně reprodukovali (a případně modifikovali) obecné systémy významů.

Giddens si ovšem uvědomuje, že v této rovině lze sice popsat, co vše jsou lidé schopni vyjádřit, stěží zde však lze zachytit další významné rysy sociálního řádu. Jde o mocenskou a normativní stránku sociálního života, tedy o oblast sociálního donucení a o oblast sociální závaznosti.

Rovina moci. Interpretativní sociologie mají tendenci přeceňovat volnost aktérů konstruujících sociální realitu. V modelech komunikace, které tyto sociologie podávají, jsou všichni zúčastnění mocensky rovnocenní. Záleží jen na jejich dovednostech a kreativitě, jaký

²⁾ Giddens chápe jednání v komplexní podobě předmětné praxe. Praxí přitom rozumí „aktivitu spojenou s praktickou realizací zájmů, včetně materiální transformace přírody skrze lidskou činnost“ [Giddens 1976: 53].

výsledek vyplyne z jejich dobrovolných setkávání. Giddens cítí oprávněnou potřebu doplnit tento příliš harmonický obraz o dimenzi moci, nátlaku, donucení.

Jeho pojetí moci nezpochybňuje princip duality struktury, naopak ho rozšiřuje. Pólu abstraktních jazykových pravidel z výkladu komunikace odpovídá v oblasti moci stejně obecná struktura vztahů dominance. V ní jsou zakódovány mocenské poměry společnosti. Jedná se o jakousi gramatiku moci v dané společnosti. V každodenní realitě pak s těmito pravidly koresponduje míra moci (respektive míra bezmoci) jednotlivých aktérů.

Právě tak jako jazyková pravidla v poslední instanci určují, co a jak jsme vůbec schopni vyjádřit, právě tak obecná pravidla dominance vymezují, co všechno si můžeme vzhledem ke komu dovolit. Obojí pravidla si osvojuje každý víceméně neuvědomovaně, činíme tak v průběhu své rané biografie a ani později se zpravidla jedna ani druhá nesnažíme zpochybňovat. V prvním případě by zpochybňování vedlo k nepochopení ze strany druhých, ve druhém případě by vyvolalo sankce ze strany mocných.

Rovina norem. Zatímco vyzdvížení roviny moci je určitou negací, která má korigovat nedostatek sociálního realismu v úvahách interpretativních sociologů, v rovině normativní závaznosti procházejí oba uvedené protiklady určitou vyšší syntézou. Internalizované normy představují donucení, které je chťeno ze strany těch, kdo se podvolují. Jestliže vztahy moci svazují, pak oblast norem zavazuje.

Také v oblasti norem se projevuje dualita struktury. Pól abstraktních pravidel nabývá v této rovině podoby velkých světonázorových legitimací.³⁾ Na úrovni každodenního jednání zde máme co činit s morálním kódem jednajících. Tak jako pravidla jazyka určují, co jsme schopni vyjádřit, a tak jako pravidla dominance vymezují, co si můžeme vzhledem ke komu dovolit, existující legitimace stanoví, co z našeho jednání jsme schopni před sebou i před druhými ospravedlnit. Zpochybnění těchto pravidel by vedlo k tomu, že bychom se mohli stát v dané společnosti nenormálními.

Rovina norem tedy představuje v jistém smyslu syntézu obou rovin předchozích. Existující systém mocenské dominance se snaží s pomocí symbolické legitimace vystupovat jako platný řád nepopíratelný ve svých nárocích. Způsoby jednání, které existující řád lidem umožňuje realizovat v jejich každodenním životě, získávají právě působením věrohodných legitimací nikoli pachů donucení, nýbrž příchů morální závaznosti.

Ve všech třech rovinách je Giddensem demonstrována tatáž dialektika sociální produkce a reprodukce. Obecné struktury významové, mocenské i normativní se neprojevují jinak než skrze kontinuální, repetitivní činnost jednajících. Jsou stále znovu touto činností rekonstruovány, ať již v původní, či v modifikované podobě. Samotná činnost lidí však nemůže být smysluplná, mocensky realistická a morálně přijatelná, nerespektuje-li existující gramatiky smluvených významů, etablované moci a uznávaných norem. Ve všech třech rovinách funguje tentýž vztah, jaký nalézáme mezi jazykem a řečí. Gramatika jazyka umožňuje porozumět se, ovšem za cenu, že donucuje vyjadřovat se právě určitým způsobem. Giddens nikoli neprávem přirovnává funkci všech tří zmíněných gramatik ke kolejm: umožňují pohyb, ovšem za cenu, že určují direktivně jeho směr. Tímto způsobem je relativizován vztah svobody a nutnosti v lidském jednání. Giddensova koncepce je slučitelná jak s pojetím svobody jako poznané nutnosti, tak také s Weberovým ztotožněním racionality a předvídatelnosti. V tomto smyslu stojí Giddens zcela na půdě klasické sociologie.⁴⁾

³⁾ V tomto bodě se Giddensova koncepce stýká jak s koncepcí Maxe Webera (snaha každé moci přijatelně se legitimovat v symbolické rovině), tak s koncepcí Bergera a Luckmanna (symbolické legitimace jako různé způsoby umělé racionalizace institucionalizovaných praktik).

⁴⁾ O některých nových trendech v této oblasti referuji v článku „Sociální změna v zrcadle francouzské sociologie“. Sociologický časopis 1990, č. 2.

Giddens stojí pevně na půdě klasické sociologie ještě v dalším podstatném ohledu. I když ho rozhodně nelze považovat za stoupence marxismu [Giddens 1981], je jeho způsob uvažování paradigmaticky blízký logice klasiků minulého století. Podle této logiky jsou totiž základní strukturní rysy lidské společnosti odvozovány vždy z těch kvalit, jimiž se člověk nejrozhodněji liší od ostatních tvorů.

V základu stojí velmi prostá úvaha. Člověk se zásadně liší od ostatních biologických tvorů jednak tím, že vyrábí, jednak tím, že používá symboly. V ostatních ohledech se liší od zvířat spíše ve stupni než v kvalitě. Marx vybírá z obou specifických znaků lidské kultury způsob výroby a odtud se pokouší (v poslední instanci) vysvětlit fungování celé společnosti. Giddens proti Marxovi namítá: je pravda, že lidé musejí vyrábět, aby mohli přežít; z této teze však neplyne, že právě způsob, jakým lidé vyrábějí, je klíčem k uspokojivému objasnění toho, jak žijí [Giddens 1981: 21].

Přiznáme-li Giddensově kritice racionální jádro, nemůžeme se ubránit tomu, abychom ji nepoužili též v jeho případě. Giddens totiž vybírá druhý ze znaků, jimiž se člověk radikálně odlišuje od zvířat, tedy používání abstraktních symbolů jako nástroje komunikace. Odtud se pokouší vysvětlit fungování celé společnosti. Také v tomto případě je však nutno se tázat, zda klíč k domněle univerzálnímu vysvětlení se nestává zároveň nástrojem určitých deformací při výkladu povahy a fungování společnosti.

V obou případech se tato námitka nejintenzivněji vnučuje v souvislosti s výkladem povahy moci a její úlohy v různých typech společnosti. Kritice Marxova pojetí moci věnuje Giddens jednu ze svých nejlepších prací [Giddens 1981]. Jeho vlastní pojetí moci však představuje bohužel jeden z nejslabších článků celé jeho koncepce.

Giddens výslovně dává přednost kolektivnímu pojmání moci oproti pojetí konfliktnímu.⁵⁾ Chápe moc jako něco, co umožňuje lidem účinně zasahovat do běhu událostí, intervenovat do reality, která je obklopuje, měnit její charakter podle svých intencí a přání. Přitom je v podstatě lhostejné, jde-li o „moc někoho“, anebo o „moc nad někým“. Ve druhém případě se prostě naskytá možnost intervenovat do běhu věcí s využitím jednání druhých lidí.

Moc v Giddensově pojetí není protikladem svobody, je naopak podmínkou větší svobody, neboť člověku umožňuje jednat jinak, než by byl nucen jednat, pokud by mocí nedisponoval, pokud by byl bezmocný. Giddens tedy ve svém obecném vymezení nepřipouští, že moc funguje jako hra se sumou rovnou nule. V tomto směru je zcela parsonsovský, předpokládá, že moc jednotlivých členů skupiny se počítá a že rozšiřuje oblast dosažitelné svobody všech. Výslovně podotýká, že není správné spojovat moc nutně s existencí konfliktů [Giddens 1976 : 112]. Podle jeho názoru vzniká nedorozumění z toho, že moc je lidmi užívána ke sledování jejich zájmů a lidské zájmy mají tendenci koincidovat. Samotná existence nerovného rozdělení moci však protikladnost zájmů nevyvolává.⁶⁾

Dá se ukázat, že Giddensovo pojetí moci, které je ve svých důsledcích velice neuspokojivé, je jen logickým dovršením jeho obecných východisek. Jeho pojetí moci vyplývá již z jazykového prototypu duality struktury, tedy z modelu, s jehož pomocí chce Giddens vysvětlit všechny aspekty reprodukce společnosti.

Viděli jsme, že se jedná o model převzatý z lingvistiky a postavený na dialektice vztahů mezi

⁵⁾ O rozdílech mezi konfliktním a kolektivním pojetím moci viz například Steven Lukes ve stati *Power and Authority* [Nisbet 1978].

⁶⁾ V tomto bodě se Giddens rozhodně odlišuje od teoretiků konfliktu. Ti zdůrazňují (od Dahrendorfa až po Collinse), že právě nerovná distribuce moci zakládá v každé společnosti zcela zásadní antagonismus mezi těmi, kdo moc kontrolují, a těmi, kdo jsou z účasti na jejím výkonu vyloučeni.

jazykem a řečí. Právě respektování pravidel jazykových her umožňuje lidem navzájem komunikovat. Pod vlivem kritické teorie Gadamera, Apela a Habermase sleduje Giddens emancipační rozměr řečového dialogu, jenž zprostředkuje účastníkům hlubší sebeporozumění. Závazné jazykové struktury právě tím, že umožňují vést smysluplné dialogy, mají i přes svou závaznost (a vlastně díky jí) pro člověka osvobozující dopad.

Giddens si uvědomuje nedostatek interpretativních sociologií, jež abstrahují od mocenské nerovnosti partnerů. Ty konstruují společně a víceméně spontánně sociální realitu přijatelnou stejně pro všechny zúčastněné. Giddens se proto snaží doplnit interpretativní rozměr o aspekt mocenské nerovnosti, který je sociální konstantou trvale ovlivňující průběh všech setkávání. Ukazuje přitom, jak lidé svým každodenním jednáním realizovaném v rámci mocensky asymetrických vztahů reprodukují obecné struktury dominance zcela analogicky tomu, jak svým respektováním obecných gramatických pravidel v průběhu běžných řečových konverzací reprodukují obecné jazykové struktury.

Analogie vedená mezi systémem vztahů moci a systémem verbálního chování má vedle jistého přínosu⁷⁾ však též svou problematickou stránku. Giddens si uvědomuje nedostatky interpretativních sociologií, chce je eliminovat tím, že patřičně zohlední dimenzi moci, přitom však svou koncepci moci staví na modelu, jenž je ve všem poplatný interpretativní sociologii.

Výsledkem je, že moc v Giddensově pojetí získává přesně tytéž atributy, které jsou charakteristické pro popis interpretativních výkonů vedený vně všech mocenských kontextů. Přímoú analogií s emancipačními potencemi racionálního dialogu se u Giddense přenášejí emancipační kvality i do sféry moci. Moc a svoboda nemohou být podle Giddense v žádném případě protikladné, moc je pouze „svoboda jednat jinak“ [Giddens 1981 : 4].

Výsledkem je paradox, kdy i donucující prvky spojené s výkonem moci jsou interpretovány (opět přesnou analogií s usměrňující rolí gramatických pravidel) jen jako nezbytný předpoklad a doprovodný rys emancipačního působení moci. Čím více moci kdo má, tím velkoryseji může rozšiřovat svou schopnost intervenovat do běhu věcí, ovlivňovat podmínky, v nichž žije. V obecné rovině nenajdeme u Giddense nikde zmínku o tom, na čí účet se tak děje.

Je zde ovšem ještě hlubší paradox. Giddens se snaží doplnit interpretativní sociologii o aspekt moci, aby omezil libovolnost sociálního konstruování světa a vyzvedl podmíněnost tohoto konstruování. Přitom moc definuje způsobem, který popírá i tu míru podmíněnosti, již jsou interpretativní sociologové ochotni připustit u řečového chování. Ten, kdo hovoří, musí respektovat pravidla gramatiky. Ten, kdo má moc, nemusí respektovat žádná pravidla, může prostě „jednat jinak“.

Paradox Giddensových úvah tkví tedy v tom, že je zde snaha zdůraznit sociální determinovanost interpretativních výkonů aktérů pomocí konceptu moci, který je přitom definován jako něco, co lidem umožňuje překračovat vnější determinovanost jejich jednání. Umožňuje jim „jednat jinak“, než jsou nuceni jednat ti, kdo na moci neparticipují.

Zdá se, že Giddens není připraven uvažovat o fenoménu moci způsobem, který by jako prvořadý vyzdvihl její donucující charakter. V jistém smyslu je to pochopitelné. Takový přístup by mohl implikovat – přenesen zpětně do oblasti původního interpretativního modelu – existenci takových stránek lidského způsobu užívání symbolů, které nijak nepřispívají k emancipaci člověka.

⁷⁾ Tento přínos spočívá především v možnosti zachytit specifický charakter lidského jednání, který se projevuje v tom, že lidé běžně nereflktují ta pravidla, jimiž se jejich jednání závazně řídí. Zdůvodňování jednotlivých úkonů je záležitostí zpětné racionalizace, jak to popisuje etnometodologie. V rovině užívání řeči, výkonu moci i respektování normativních pravidel působí tento princip nereflktované každodennosti v nezměněné podobě.

Pojetí moci jako prostředku kontinuálního zvyšování akceschopnosti (ať již individuí, skupin, či organizací) nalezneme též v Giddensových historických úvahách [Giddens 1981]. Vývoj společnosti je zde popisován z hlediska růstu mocenské kapacity, již kooperující lidé v jednotlivých etapách svých dějin disponují.

Jestliže v primitivních společnostech byla moc generována v měřítku kmenovém, pak po přechodu k civilizaci se hlavním „kontejnerem moci“ stává město. Od šestnáctého století pak postupně přejímá tuto funkci národní stát.

Rozvoj militantního nacionalismu uvnitř národních států v devatenáctém a zejména ve dvacátém století však představuje vážný teoretický problém pro celé Giddensovo pojetí moci a lidské společnosti vůbec. Mocenská kapacita společnosti se v minulosti víceméně kontinuálně rozšiřovala a tím vytvářela předpoklady pro racionální kontrolu světa lidí, pro kontrolu podmínek jejich existence. Národní stát, který se stal až dosud nejmocnějším skladovacím prostorem mocenských kapacit, však nedokáže zabránit tomu, aby se akumulované prostředky racionální kontroly nedostaly do služeb iracionálních hnutí (nacionalistických, rasových, totalitárních). V těchto pochybných službách ukazuje moc zcela nepokrytě právě ten charakter, který se jí Giddens vždy zdráhal přiznat. Moc je postavena do služeb demagogických hnutí a jejich vůdců, kteří lidem brání „jednat jinak“ a tím popírají údajný emancipační charakter moci. Sociologie, která si vždy přála vidět společnost jako racionální systém, je na tento karneval moci v kostýmech nacionalismu a dalších demagogických hnutí v podstatě nepřipravena. Moderní stát, o jehož smysluplnosti byla sociologie vždy natolik přesvědčena, že jeho analýze věnovala v minulosti jen minimální pozornost, tento stát svým chováním sociology dokonale zaskočil.

Prakticky celým novějším Giddensovým dílem se táhnou rozpaky nad podivnou metamorfózou moci, která se tak snadno mění ze síly blahodárné v sílu hrozící všelidskou katastrofou [Giddens 1981, 1986, 1987]. Přitom je zřejmé, že Giddensovo rozčarování nad způsobem, jakým lidé užívají svých rostoucích možností intervenovat do běhu světa, je z velké části důsledkem právě jeho jednostranného pojetí moci a jeho neochoty uvažovat o hlubší vnitřní spojitosti mezi povahou moci a sociálními konflikty.

Randall Collins-stratifikace prostřednictvím konverzace

Podle Giddense lze způsob, jakým lidé užívají jazyka, považovat za prototyp jakékoli sociálně institucionalizované lidské aktivity, neboť jazyk je základním médiem sociálního života lidí [Giddens 1986 : 8].

Stejně východisko nalézáme i u amerického teoretika konfliktu Randalla Collinse. Oba sociologové podrobují analýze vztah mezi řečovým chováním lidí na jedné straně a celkovou povahou a fungováním společnosti na straně druhé. Oba se přitom domnívají, že právě ve způsobu řečového chování je nutno hledat základ pro vysvětlení všech podstatných aspektů reprodukce lidské společnosti. Oba spojuje ještě další společný rys, a sice přesvědčení o tom, že hlavním nedostatkem interpretativních sociologií je ignorování mocenské asymetrie symbolických interakcí.

Ve snaze napravit tento nedostatek doplňuje Giddens model „jazyk-řeč“ paralelním modelem „struktury dominance míra osobní (či kolektivní) moci“. Reprodukce mocenských vztahů funguje na stejném principu jako reprodukce struktur jazykových. V obou případech platí, že lidé svým jednáním aktivizují latentně platné struktury. Jde o počínání zároveň aktivní i řízené: „My všichni hovoříme jazyky, které jsme nikdo z nás individuálně nevytvořili, i když všichni užíváme jazyka tvůrčím způsobem“ [Giddens 1986 : 8].

Pokusili jsme se ukázat, že snaha vysvětlovat závaznost mocenských struktur analogicky se

závazností gramatických pravidel není zcela korektní. Vede k jednostranné představě moci jako emancipačního činitele, který rozšiřuje svobodu právě těch, kdo ho poslušně respektují.

Randall Collins se snaží sladit jazykový a mocenský aspekt sociální reprodukce jiným způsobem. Ústředním bodem jeho sociologické teorie je koncepce stratifikace.⁸⁾

Rozvrstvení společnosti není trvale nadekretováno, je něčím, co je sehráváno minutu po minutě aktivitami konkrétních lidí. Jelikož společnost není ničím jiným než sumou lidí, kteří se setkávají a hovoří spolu, je sociální stratifikace neustále produkována a reprodukována v průběhu každodenních konverzací.

U Giddense jsou užívání jazyka v každodenních řečových promluvách a reprodukce mocenských vztahů v každodenním praktickém životě objasňovány na základě téhož principu; méně je již objasněno vzájemné propojení obou oblastí. U Collinse se právě toto propojení dostává do středu pozornosti. Mocenská nerovnost se vytváří a potvrzuje v průběhu konverzací, má každodenní podobu udílení rozkazů, příkazů a nařízení.

Tímto zdánlivě zcela banálním zjištěním Collins do značné míry překonává omezenost Giddensova pojetí moci. Operacionalizuje Weberovo konfliktní pojetí moci a spojuje je se světem každodenních konverzací.

Jinými slovy: Collins konstatuje, že mocenské vztahy nejsou něčím, co je třeba zvenčí připojit k řečovému chování lidí, mocenské vztahy se realizují právě skrze řečové chování. Skutečnost, že si tuto banalitu interpretativní sociologie tak těžko uvědomují, je jen důkazem jejich nízké sociální citlivosti.

Collins ukazuje, že konverzace mezi lidmi slouží jako médium pro přenos mocenských obsahů. V konverzaci se potvrzují vztahy nadřazenosti a podřízenosti, v jiném typu konverzací se potvrzují vztahy rovnosti a kolegiality. Stratifikační význam egalitární konverzace spočívá v tom, že jejím prostřednictvím jsou potvrzovány vazby příslušnosti ke skupině kolegů. Implicitně se přitom vytváří určitá forma koalice vůči těm, kdo jsou ze skupiny rovných vyloučeni. Asymetrická konverzace klasifikuje zúčastněné na aktivní mluvčí a pasivní publikum a tím stratifikuje skupinu vnitřně.

Konverzace je úzce spjata se sociální stratifikací, a to hned ve dvojím smyslu:

1) Sociální stratifikace je příčinou různého postavení lidí v konverzaci. „Lidé s různou stratifikační pozicí jsou různě vybaveni k provozování konverzací, a tedy k ustavování sociálních vztahů“ [Collins 1975: 115].⁹⁾

2) Sociální stratifikace je však zároveň i důsledkem různého postavení lidí v konverzaci. V průběhu konverzací s druhými lidmi každý člen společnosti upevňuje (či naopak zpochybňuje) svou vlastní pozici, tedy vztahy nerovnosti či kolegiality vzhledem ke druhým [Collins 1981: 999].

Zde se však bohužel Collins dostává do jistého začarovaného kruhu. Šance na slušné sociální postavení jsou závislé na konverzačních zdrojích, které má člověk k dispozici (v podstatě na tom, o čem všem je schopen hovořit). Bohatost konverzačních zdrojů však je dána vyšší postavení ve společnosti.

Začarovanost kruhu se snaží Collins překonat tím, že připouští, že pozice ve společnosti je dána i jinými faktory než jen stupněm zvládnutí konverzačního umění. Kromě konverzačních

⁸⁾ To není nikterak náhodné. Určitá koncepce stratifikace musí stát v centru každé sociologie, které jde o to, stanovit, jak korespondují makrostrukturní sociální procesy s podmínkami každodenního života běžných lidí. Sociologie, která se zřídá teorie stratifikace, má tendenci reifikovat kategorie, s nimiž pracuje. Přehlíží totiž, že existují pouze jako produkty kontinuální činnosti lidí.

⁹⁾ Collins vyděluje několik typů konverzace (například intelektuální diskuse, praktický hovor aj.) a snaží se ukázat, jak různé konverzační žánry korelují s různými sociálními vrstvami.

dovedností hraje úlohu též mocenské postavení, výše majetku, osobní atraktivnost, věcná kompetentnost aj. Odkud se však objevují všechny tyto faktory, které mohou zasahovat do světa konverzací často velmi výrazně, Collins nikde nevysvětluje.¹⁰⁾

Postavení člověka v systému sociální stratifikace ličí především jako důsledek emoční energie a kulturních (konverzačních) zdrojů, které je aktér schopen výhodně uplatnit v průběhu konverzací s druhými. Disponibilní emoční energie a konverzační zdroje rozhodují o tom, zda v konkrétní interakci určitá osoba potvrdí své členství ve skupině rovných, a také o tom, nakolik se stane dominujícím, anebo naopak podřízeným členem skupiny.

Abys člověk mohl hovořit, musí mít o čem. Jeho konverzační zdroje závisí na intelektuálních zájmech, na politickém rozhledu, náboženském profilu, na praktických znalostech ze světa práce, na vkusu ve věcech konzumu a zábavy, na množství známých a podobně. Kulturní (konverzační) zdroje jsou distribuovány mocensky nerovně.

Emoční energie podbarvuje obsah konverzace, dokresluje to, co je sdělováno. Součástí Collinsova antikognitivního postoje je tvrzení, že význam emotivní energie může v konverzacích snadno převážít a odsunout sdělované informace do pozadí.

Vidíme tedy, že Collins vysvětluje sociální postavení člověka jeho postavením v konverzacích, samotné postavení v konverzacích však nedokáže vysvětlit pouze s použitím faktorů konverzační povahy. Dluží vysvětlení toho, odkud přicházejí mimokonverzační faktory, které mohou významně intervenovat do průběhu konverzací a určovat jejich výsledek: Nelze však vysvětlovat podobu sociální struktury pouze průběhem konverzací, je-li tento průběh významně ovlivňován charakterem sociální struktury, tedy vlastně tím, co má být vysvětleno.

Navíc je zřejmé, že zvláště výrazné vztahy nadřazenosti a podřazenosti se mohou sociálně reprodukovat, aniž by jejich subjekty vůbec dostaly příležitost vstupovat do vzájemných konverzací. Odmítnu-li s někým hovořit, může to být mnohem průkaznější doklad mé sociální nadřazenosti, než pokouším-li se dokázat partnerovi svou převahu například větší výřečností v průběhu rozhovoru. Výklad mocenských nerovností prostřednictvím asymetrických konverzací tedy celkovou míru sociální nerovnosti opticky snižuje, neboť uvažuje pouze ty nerovnosti, které nejsou natolik markantní, že zúčastnění mají vůbec ještě šanci vstupovat do vzájemných rozhovorů. Při větší sociální distanci tato šance nezřídka zcela mizí.

Příčiny Collinsových problémů

Collins ve své kritice interpretativních sociologií oprávněně konstatuje, že konverzace mezi lidmi vedené v průběhu jejich každodenních setkávání zdaleka nejsou mocensky neutrální záležitosti. Některé konverzace utvrzují lidi v jejich rovnostářské kolegiálnosti, jiné zprostředkují naopak vztahy nadřazenosti a podřazenosti.

Ze správné téze, podle níž konverzace zprostředkovává určité mocenské obsahy, však Collins nepozorovaně přechází k tezi, podle níž zdatnost v konverzacích je hlavním zdrojem moci, který rozhoduje o umístění aktérů v systému sociální stratifikace. Mimokonverzační faktory, které mohou sociální pozici spoluurčovat, uvádí Collins ve své hlavní práci jaksí jen pro úplnost [Collins 1975].

Není nesnadné zjistit, jakým způsobem se konverzace proměnila Collinsovi z pouhého zprostředkovatele mocenských vztahů v samotný zdroj moci. Collins se intenzivně zabývá sociologií vědy [Collins 1975, 1981, 1986]. Ve své práci z roku 1975 věnuje obsáhlou kapitolu

¹⁰⁾ Konstatuje pouze, že jednou z podmínek rovnosti v konverzacích je, aby byly rovnocenné také nekonverzační zdroje zúčastněných (například moc, majetek a podobně). Jinde praví: v tradičních společnostech určovala postavení v konverzacích urozenost a vojenská síla. V moderní společnosti se konverzační trh stal více rovnostářský [Collins 1975: 137].

výkladu organizace intelektuálního světa. Právě v souvislosti s děním ve světě formuluje řadu tezí, které pak (zpravidla již s menší věrohodností) aplikuje na dění ve společnosti obecně.

„Věda“ je koneckonců pouze abstraktním výrazem pro milióny minut myšlení a komunikace. Stejným způsobem charakterizuje Collins na jiném místě také „stát“, „třídy“, „organizace“ a podobně.¹¹⁾ Jeho konverzační nominalismus má svůj reálný prototyp v komunitách diskutujících vědců, tedy ve zvláštním světě, v němž pozice každého závisí v první řadě na originalitě, průkaznosti a věrohodnosti vznášených argumentů.

„Kariéra vědce spočívá v tom dostat se co možná nejvíce do centra konverzace . . .“ [Collins 1975 : 479]. Na jiném místě charakterizuje naprosto stejným způsobem mechanismy získávání a potvrzování sociální pozice obecně. Právě z oblasti vědy odvozuje Collins svou vizi sociálního světa, v němž osudy lidí jsou závislé na jejich konverzačních zdrojích, které jim umožňují získat pozornost a respekt druhých.

Celý základ Collinsova pojetí sociální stratifikace je nutno, podle našeho názoru, hledat právě zde, v jeho sociologii vědy. Interpretativní verze společnosti, kterou Collins podává, je k nerozeznání od jeho obrazu vědy. Přirovnává vědu k širé pláni, na níž jsou roztroušeni lidé volající : „Naslouchejte mi ! Naslouchejte mi !“ To, nakolik skutečně dokáže zaujmout, záleží na jejich kulturních zdrojích a emoční energii.

Collins může při obhajobě své intelektualistické vize sociálního světa zajisté poukázat na stále rostoucí význam právě těchto sektorů a těch aktivit, které spočívají v manipulaci se symboly a které garantují úspěch pouze tomu, kdo dokáže v konverzaci přesvědčivě zapůsobit na své partnery.

Nikoli náhodou patří k nejčastěji citovaným autoritám, na něž se odvolává, právě Erving Goffman, tedy sociolog popisující dovedně sehrávaná sociální představení odehrávající se ve světě zaplněném vysoce soupeřivými egoistickými individualisty.

Otázkou zůstává, nakolik lze situace epizodických setkávání příslušníků vyšších středních vrstev považovat za nosný model, s jehož pomocí lze formulovat obecné principy sociální stratifikace. Collins přejímá od Goffmana celé instrumentarium teorie řečových rituálů, včetně důrazu na značný význam mimoverbálního doprovodu běžných konverzací (patrně v Collinsově pojetí „emotivní energie“) i včetně významu minulých setkání pro průběh všech dalších konverzací (patrně v Collinsově pojetí „konverzačních zdrojů“).¹²⁾

Tváří v tvář Collinsovu teoretickému výkonu je však nutno zopakovat námitku Jonathana Turnera : svět není jen koktejlová party.

Na tuto námitku Collins překvapivě odpovídá : „Jsem-li tázán, co udržuje makrosvět jako sociální strukturu, věřím, že vhodná odpověď zní – majetek“ [Collins 1975 : 204]. Tato odpověď však příliš kontrastuje s nepatrným zájmem, který Collins ve svých předchozích pracech věnuje majetku a dalším mimokonverzačním faktorům intervenujícím do průběhu a výsledků konverzací. Lze stěží rozhodnout, zda dodatečné a poněkud úsečné uznání významu materiálních faktorů při reprodukci sociálního světa je novým pokusem o zdokonalení interpretativní koncepce společnosti, anebo spíše přiznáním omezenosti jejích explikačních možností. V každém případě se zdá, že Collins se na konci svých úvah ocitá v podobné situaci jako Giddens, má-li odpovědět na otázku : Jak to, že emancipační potenciál lidské moci přivedl svět až na samotný pokraj totální zkázy ?

¹¹⁾ Organizace jsou sítě lidí, kteří realizují jisté regularizované vzorce komunikace [Collins 1975 : 147]. Přísně vzato, neexistuje nic takového jako stát, ekonomika, kultura, sociální třída. Existují pouze soubory individuí jednajících ve zvláštních druzích mikrosituací [Collins 1981 : 987].

¹²⁾ Mnoho podnětů pro komparaci přístupů Goffmana a Collinse je obsaženo ve stati *Erving Goffman jako systematický sociální teoretik* [Giddens 1987].

Práce Anthony Giddense a Randalla Collinse vykazují řadu příbuzných rysů. V obou případech se jedná o velkoryse pojatou obecnou teorii společnosti, která jednak stojí v opozici vůči koncepci strukturního funkcionalismu, jednak se nehodlá smířit s roztržitostí a jistou fragmentálností antipozitivistických proudů interpretativní sociologie.

Základní interpretativní paradigma se u obou autorů projevuje tím způsobem, že do centra jejich pozornosti se dostává problematika jazyka a řečového chování. Právě z této oblasti chtějí vysvětlit nejrůznější aspekty reprodukce sociální skutečnosti.

Oba přitom usilují o doplnění interpretativní sociologie o mocenský aspekt, neboť jeho absenci při výkladu fungování sociální reality právem považují za závažný nedostatek uvedených přístupů. Ve způsobu, jakým se snaží mocenský aspekt rozpracovat, se však u obou projevuje poplatnost výchozímu paradigmatu. U Giddense se tato poplatnost projevuje tím, že v úzké analogii s povahou jazyka klade důraz na emancipační kvalitu moci. Nedokáže pak vysvětlit negativní důsledky moci kumulované na úrovni národních států. U Collinse se poplatnost interpretativnímu paradigmatu projevuje ve ztotožnění řečových dovedností s mocenskými zdroji. Nedokáže pak objasnit původ a fungování těch zdrojů moci, které nijak nesouvisí s konverzačními dovednostmi sociálních aktérů.

Literatura

- Bottomore, T., Nisbet, R.: *A History of Sociological Analysis*, London, Heinemann 1978.
- Collins, R.: *Conflict Sociology. Toward an Explanatory Science*. New York, Academic Press 1975.
- Collins, R.: *Interaction Ritual Chains, Power and Property: The Micro-Macro Connection as an Empirically Based Theoretical Problem*.
- Collins, R.: *Is 1980s Sociology in the Doldrums?* *American Journal of Sociology* 1986, 91/6.
- Collins, R.: *On the Microfoundations of Macrosociology*, *American Journal of Sociology* 1981, 86/5.
- Giddens, A.: *A Contemporary Critique of Historical Materialism*. London, Macmillan 1981.
- Giddens, A.: *New Rules of Sociological Method*. London, Hutchinson 1976.
- Giddens, A.: *Social Theory and Modern Sociology*. Stanford University Press 1987.
- Giddens, A.: *Sociology. A brief but critical introduction*. 2. vyd. London, Macmillan 1986.
- Wallace, R. A., Wolf, A.: *Contemporary Sociological Theory. (Continuing the Classical Tradition)*. 2. vyd. Prentice-Hall 1986.